

Funcieverandering van kerkgebouwen

Funcieverandering van kerkgebouwen is een inventariserend afstudeeronderzoek, uitgevoerd door Age Stinissen, student van de Faculteit der Ruimtelijke wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen. Van 122 kerkgebouwen gebouwd voor de Tweede Wereldoorlog in 5 Nederlandse steden inventariseerde hij de huidige bestemming. Van de 122 gebouwen zijn er 55 Katholiek, 61 Protestantse en 6 een Synagoge; 78 staan er op een monumentenlijst waaronder bijna alle Protestantse kerken en Synagogen. In dit artikel worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek belicht.

Door onder meer ontvolking van de oude stad en ontkerkelijking van de bevolking verliezen veel kerkgebouwen hun oorspronkelijke functie als gebouw voor godsdienstoefening. Hierdoor verandert de gebruikswaarde van het gebouw. Voor het kerkgenootschap brengt het gebouw een financiële last met zich mee en de kerk is op de gebouwenmarkt vrijwel niets meer waard. Door de karakteristieke vorm, speciaal ontworpen voor de beoefening van de eredienst en de vaak omvangrijke afmetingen is het moeilijk om een nuttige functie voor de gebouwen te vinden. Verbouw is een dure aangelegenheid maar de kerk staat dikwijls in of vlak bij het centrum, waar de grondprijzen hoog liggen. Door deze gunstige lokatie is het aantrekkelijk voor een belegger om de kerk te kopen, hem te slopen en er woningen of kantoren voor in de plaats te zetten. Dit is in het verleden meermalen gebeurd. Ook als het kerkgebouw nog wel voor de eredienst in gebruik is, is het aantal leden en vooral het aantal regelmatige bezoekers van de kerk vaak zo klein, dat een rendabele exploitatie niet of nauwelijks mogelijk is. Vooral grote kerkgebouwen slokken een enorm bedrag aan verwarming en onderhoud op. De kerkgemeenschap heeft grote moeite met het vinden van oplossingen voor dit probleem. Aan de andere kant zijn de gebouwen dragers van het verleden, zij zijn eeuwen het middelpunt van activiteiten geweest. Velen hebben emotionele banden met het gebouw, het is het gezicht van de stad of wijk waar de kerk staat.

Het huidig gebruik

Van de geïnventariseerde gebouwen zijn er 25 niet meer kerkelijk in gebruik. Deze gebouwen hebben een nieuwe functie of er wordt gezocht naar een passende functie. Wat als passend wordt beschouwd hangt af van het kerkgenootschap waartoe de kerk behoort. Die beslist wat er mee gebeurt. De invloed van de overheid op het gebruik is gering. In de Monumentenwet hebben kerkgebouwen een uitzonderingspositie. Voordat een beslissing kan worden genomen over een monumentale kerk, moet voor zover de godsdienstuitoefening in het geding is eerst overleg gevoerd met de eigenaar (art. 2 monumentenwet). Voor een Protestantse kerk wordt gemakkelijker een nieuwe functie gevonden dan voor een Katholieke: De beslis-

sing over de kerk wordt door de gemeente zelfstandig genomen. Een Parochie moet voor elke verandering toestemming vragen aan de Bisschop die op zijn beurt gebonden is aan regelgeving vanuit Rome. Katholieke kerken zijn gewijd, vooral de plaats rond het altaar is heilig en een gewijde ruimte mag alleen voor kerkelijke doeleinden gebruikt worden.

De meest voorkomende nieuwe functies zijn die van een multifunctioneel centrum, de kerk als museum en de kerk verbouwd tot een of meerdere woningen.

De overige 97 kerkgebouwen bezitten als hoofdfunctie de kerkelijke, 54 hebben daarnaast nog meer functies. Ook hier is de invloed van het kerkgenootschap groot. Activiteiten waar de gebouwen voor gebruikt worden zijn bijvoorbeeld: de kerk als multifunctioneel centrum, tentoonstellingen, concerten, lezingen en gebruik van het gebouw door conservatoria en universiteiten. Vooral Protestantse kerken verwerven vaak inkomsten uit verhuur voor allerhande buitenkerkelijke activiteiten waardoor ze het kerkgebouw rendabel kunnen exploiteren. Veel van genoemde activiteiten zijn heel goed te combineren met het kerkelijk gebruik van het gebouw. Tegen sommige vormen van gebruik bestaan grote bezwaren, meestal van emotionele of religieuze aard. Enkele voorbeelden van ongewenste activiteiten zijn: Partijpolitieke bijeenkomsten in de kerk, popconcerten, auto's in het gebouw en reclame in of op de kerk. Om een kerkgebouw geschikt te maken voor meerdere functies wordt het niet zelden aangepast. Veel voorkomende aanpassingen zijn: het vervangen van de vaste banken door stoelen zodat de kerk naar behoefte kan worden ingericht en het plaatsen van een toiletgroep in het gebouw. Behalve het kerkelijke genootschap waartoe een gebouw behoort zijn nog andere eigenschappen van belang voor het gebruik. Te noemen zijn: de ligging, de vorm en afmetingen, de ouderdom en de architectonische, culturele en toeristische waarde van het gebouw.

Enige voorbeelden van funcieverandering

De kerkgebouwen met de grootste culturele en toeristische waarde zijn de grote Hervormde binnenstadskerken. Deze zijn vaak multifunctioneel in gebruik. Een voorbeeld is de Groningse *Martinikerk*.

Dit gebouw is door de Hervormde gemeente voor f 1,- per jaar in erfpacht gegeven aan de *stichting schip Martinikerk*. Deze stichting beheert de kerk. In de erfpachtvoorwaarden staat onder meer de beperkende bepaling dat de kerk niet gebruikt mag worden in strijd met de aard van het gebouw, dus bijvoorbeeld geen reclame en geen spandoeken op of in de kerk. De stichting verhuurt de kerk voor allerlei activiteiten, ook aan de Hervormde gemeente die er op zondag drie diensten houdt, een wijkdienst en twee studentendiensten. De kerk wordt multifunctioneel gebruikt: voor concerten, recepties, (ere) promoties, jubilea, universiteit hoorcolleges enz. Tentoonstellingen worden in het koor gehouden, het schip blijft zo permanent beschikbaar voor grote activiteiten.

Een ander bekend voorbeeld is het gebruik van de 5 Utrechtse binnenstadskerken na de restauratie: In Utrecht zijn tussen 1970 en 1987 de vijf grote Hervormde binnenstadskerken, de *Dom*-, de *Buur*-, de *Nicolaï*-, de *Jans*- en de *Jacobikerkerk* gerestaureerd. Dit gebeurde onder de titel: *'Het vijf kerken restauratieplan'*. De Hervormde gemeente is eigenaar van de kerken en de gemeente Utrecht heeft de torens in haar bezit. De Utrechtse binnenstad heeft niet genoeg Hervormde inwoners om alle vijf kerken te onderhouden. Er moest dus uitgekeken worden naar nieuwe functies voor de gebouwen. Daarbij is men er van uit gegaan dat, wil men de kerken doen herleven, de gebouwen een sociaal-culturele bestemming zouden moeten krijgen. De centraal gelegen Domkerk vervult een duidelijke symboolfunctie voor de stad. De kerk is self-supporting, voor verhuur stellen de beheerders huurprijzen vast. De hoofdfunctie is de kerkelijke, op zondag zijn er diensten, die ook door vele niet-binnenstadbewoners worden bijgewoond. Er worden regelmatig concerten gehouden. In het koor kunnen tentoonstellingen georganiseerd worden en de kerk is permanent open voor bezoekers. Hiervoor is een leger van 140 vrijwilligers ingeschakeld. De vlakbij de Dom in het voetgangersgebied gelegen Buurkerk is ingericht als het museum *'Van speelklok tot pierement'*. Het gebouw is niet verregaand verbouwd voor het museum en kan zelfs in een etnaal weer worden herbouwd tot de oorspronkelijke kerk. De Hervormde gemeente verhuurt het gebouw aan de gemeente Utrecht die het weer onderverhuurt aan het museum. Het middenschip is nog steeds als kerkruimte in gebruik. Door het behoud van belangrijke onderdelen in de kerk, onder anderen orgel en kansel, bleef het kerkelijke karakter bewaard. Twee voorbeelden van multifunctioneel gebruik van niet-Hervormde kerken zijn de Lutherse kerk in Nijmegen en de Pieterskerk in Utrecht. De Lutherse kerk in Nijmegen, gelegen aan de rand van de binnenstad is een achthoekige centraalgebouw kerk uit 1890. In de jaren '70 zijn de banken door stoelen vervangen. De kerk is te huur en wordt multifunctioneel gebruikt. Er vinden veel concerten plaats omdat de kerk een goede akoestiek heeft. De kerk wordt door twee koren gebruikt, er oefent een theatergroep en er vinden jogalessen plaats.

*Een voorbeeld van multifunctioneel gebruik van een kerkgebouw: een ruimtevaart tentoonstelling in het koor van de Martinikerk in Groningen.
Bron: Rijksuniversiteit Groningen.*

In een winkelstraat in de binnenstad van Breda, staat de Rooms Katholieke *St. Joostkapel*. Dit is een klein, gotisch zaalkerkje uit 1430, het is een rijksmonument. Het kerkje wordt twee keer per dag gebruikt voor diensten. Het is een open kerkje dat door voorbijgangers bezocht kan worden, er komen tussen de 200 en 600 bezoekers per dag. Het is een voorbeeld van een kerkje dat door zijn ligging mede een toeristische functie heeft.

De toekomst?

Als men de bedreigde kerken wil behouden zal meer dan nu gezocht moeten worden naar bij de gebouwen aansluitende bestemmingen. Nu ligt het initiatief veelal bij de kerkbesturen en die beslissen nogal

eens tot afbraak van een gebouw dat, ondanks het feit dat het niet op een monumentenlijst staat, best behouden had kunnen worden. De gemeenten Utrecht en Nijmegen hebben op eigen initiatief een aantal kerkgebouwen op rijks of gemeentelijke monumentenlijsten laten zetten. Wil de overheid kerken behouden dan zullen er ook ideeën geleverd moeten worden over de toekomstige functies, hierbij kan een gemeente het voortouw nemen. Bij het vestigen van nieuwe voorzieningen kan gedacht worden aan een reeds aanwezig kerkgebouw, alvorens wordt overgegaan tot het plegen van nieuwbouw. Een voorbeeld is de verbouw van de Groningse Sionskerk tot een buurtcentrum met Bibliotheek, sportzaal en eetzaal.

Geld is een belangrijke factor bij beslissingen over het lot van een kerkgebouw. Van de gemeentelijke en de rijksoverheden zou meer geld moeten komen, geld dat gedeeltelijk opgebracht kan worden door de nieuwe gebruikers van het gebouw.

De kerkgenootschappen werken nog vaak met eeuwenoude structuren waarmee de huidige problemen worden opgelost. Een modernisering van de regels is geboden. De kerkbesturen zouden ook wat soepeler met de regels om moeten gaan. Er worden ook kerkdiensten in niet-kerkelijke gebouwen gehouden, dus waarom geen niet-kerkelijke activiteiten in een kerkgebouw? ■